

A TUDÁS ÉS A HIT MINT AKARATUNKAT DETERMINÁLÓ MOMENTUMOK.

I.

A tudás és hit közötti különbség.

Hogy a tudás és a hit egymást nem fedő fogalmak, alig kell említeni. Akár azt mondjuk, hogy egymást kizáró fogalmak, tehát: »a mit tudok, azt nem hiszem s a mit hiszek, azt nem tudom« (Kant); akár pedig vezessük vissza mindkettőt az emberi ész előtt megfoghatatlan közös forrásukra és mindkettőben ismerjünk el egy bizonyos igazságot és egyúttal egy bizonyos mérvű bizonytalanságot (Spencer); az föltétlenül áll, hogy a tudás és a hit psychénk két, különböző irányú funkciójának az eredménye.

Kant a közöttük levő különbséget a »theoretikus ész« és a »praktikus ész« közötti különbség alapján adja meg. Az elsőnek működési tere meghatározott, bizonyos adott quantum, a melyen túlhaladni egyértelmű azzal, hogy lemondunk az így alkotott ítéletek és ismeretek igazságának a biztosítékairól; vagyis a *külső világ*. A praktikus észre vonatkozólag pedig e megkööttség teljes szabadságba megy át, melynek határt csak az u. n. »*kategorikus imperativus*« szab. Amott az ész szolgálja a külvilágnak és a realitásnak, emitt souverain és a subjectiv idealismus terén jár.

A theoretikus ész munkájának az eredménye a tapasztalat; a praktikus észé pedig a »morál« és a »vallás«, a mely utóbbi mindig az erkölcsön kell, hogy felépüljön és nem megfordítva.

Hogy ezen praemissák után a tudás és a hit fogalmait adjuk meg, azt mondhatjuk, hogy azon tételek összesége, melyek a tiszta, theoretikus ész által és a külvilág alapul vétele mellett mint objectiv igazságok ismertettek fel, adja a tudást. Azon tételek összessége pedig, melyeket a praktikus ész mint az élet elengedhetetlen »*canon*«-jait állított fel, a melyeket azonban a theoretikus ész nem képes igazolni — adja a hitet. Más szavakkal oda, jutottunk — a mint fenn is említve volt — hogy a hit és a tudás psychénk két, egymástól különböző működési terejében épül fel.

Míg a tudás ítélő és bíráló tehetségünk összes próbáit ki kell, hogy állja, vagyis relatív biztossága eszünk előtt mint objectiv igazságok szerepelnek — addig a hit csak subjectiv igazságok összessége, melyek az előbbiekkal ellentétben nem alkalmasok tudásunkat, ismereteinket gyarapítani, hanem csak életünk harmonicus egységét fogják lehetőleg biztosítani.

A helyesség kedvéért fogalmainkat e helyt két irányban kell praecisiroznunk. Ugyanis: 1. Ha az előbb mondottakat szigorú következményeiben akarjuk keresztül vinni, akkor azt az ismérvet, a mely a legáltalánosabban és a legszélesebb perifériákon is elválasztja a hit és a tudás fogalmának a körét az illető tétel *behizonyíthatóságában*, illetve *bebizonyíthatatlanságában* kell látnunk. Ha pl. azt állítom: a világ egy végnélküli organikus egész — a mely tételnek az ellentettje is állítható, anélkül, hogy valamelyikük meggyőző bizonyossággal igazolható volna — és mégis fenntartom és ez a tétel esetleg világnézetem egy láncz szemét adja: akkor azt mondom, hogy ez a tétel nem tartozik a tudás, hanem a hit fogalmának a körébe. Megfordítva pedig, a bebizonyíthatóság által *már egyedül* egy tétel a tudáshoz sorozandó.

2. Azt sem szabad azonban tekinteten kívül hagyni, hogy míg az egyszerű bebizonyíthatóság által már az illető tétel a tudáshoz tartozik — addig a bebizonyíthatatlanság egymagában még nem tesz egy tételt a hit tételévé, a mi különben onnan is következik, hogy a tudás és a hit contradictorius fogalmak. Mindig megkívántatik, hogy az illető tétel valamelyes összeköttetésben legyen az alany theologicus felfogásával, vagyis hogy vallási elem legyen benne kimutatható. Itten csak az a nehézség, hogy sok morális meggyőződés olyan elburkoltan tartalmaz bizonyos vallási elemet, hogy daczára a szoros nexusnak, a mely az alany vallási felfogása és a tétel tartalma között fennforog, nagyon sokszor alig lehet annak igazi vallási vonatkozását helyesen megállapítani. Mivel azonban ezek is a fent adott meghatározások értelmében a hit körébe tartoznak, a közönséges értelemben vett hit fogalmával szemben ki kell terjesztenünk fogalmunkat a hitről és e szerint nemcsak azon tételeket bele-sorozni, a melyek az egyház vagy vallásfelekezetek positiv hit-tételei gyanánt katekismusba foglaltattak, hanem ezeken kívül mindazokat, a melyek ethnographiai, égalji, nemi, faji vagy individuális motívumok alapján fennállanak és a fentemlített két tulajdonságnak megfelelnek. Tehát az előítéleteket, babonákat,

mondákat — bármilyen tág vagy szűk körben is éljenek azok. É szerint a hithez sorozzuk a görögöknél pl. a Herakles-mondát, és a mai félművelt embereknek a hazatérő lelkekre vonatkozó látományait.

S még egy objectiv momentum az, a mely ugyan nem logikailag képez különbséget a kérdéses fogalmak között, de nagyon hozzájárul ahhoz, hogy a fokozott intenzitású megnyilatkozásaikban, vagyis a mikor a hit mint vakhit, a tudás mint pedáns, szigorú, matematikai tudás lép fel, az említett két megkülönböztető ismérv megfelelő fokozottabb mérvben domborítsa ki a különbséget a tudás és a hit között. Ez a *subjectiv* és logikailag véve *accidentalis* momentum a *föltétlen merevség* vagy *kizárólagosság*, a mely a tudás részén mint mindennel szemben támadó kriticizmus és a mely a hit részén pedig mint semmit sem vizsgáló, föltétlen vagy vak biztosság nyilatkozik meg. És ha igaz az, hogy a legkifejlettebb individuum a legvalódibb képviselője az illető fajnak, úgy mivel ez a viszony a faj és nem között is fenn kell, hogy álljon — csekélyebb és kellően reducalt mértékben, az említett subjectiv tulajdonságot meg fogjuk találni általában minden egyes hit és ismereti tételnél, természetesen az alany individuális dispositiojától függő mennyiségben.

A hívő lélek nem bizonyít, mert nem mer bizonyítani s a pedáns tudós nem »hisz« másnak, mert a mikor másnak a tételeit elfogadja, eszének argumentumait követi.

S most, miután megadtuk a tudás és a hit fogalmát és meghatároztuk tartalmuk körét, kérdezzük: nélkülözhető-e egyáltalán, akár az egyesre, akár egy nagyobb egységre valamelyik a kettő közül? És kérdezzük továbbá témánkkal összefüggésben: melyik a kettő közül van erősebben vagy talán finomabb és intenzívebb kötelékek által lelki lényünkhöz kötve? és mi az oka ennek?

A mi az első kérdést illeti, a mennyiben az a tudásra vonatkozik, alig kell reá felelni; hisz már a természetes fejlődés a külvilág kisebb-nagyobb mérvű szükségképeni megismerésével jár és hogy a külvilág megismerése és a tanulás egy folytonos processus, nem bizonyítandó dolog.

De ennél sokkal fontosabb kérdés: nélkülözhető-e a hit és ebben különösen a vallás? Az emberiség története azt bizonyítja, hogy nem. A legbutább fetisimádástól a természetimádás főbbféle fajain át, a többistenségtől Krisztus vallásáig

az emberiség a vallást nem nélkülözhetette. A mindig létező és a napjainkban nem épen sporadikusan található atheisták léte nem dönti meg a fenti tételt az egyénre való vonatkozásában sem. A magasabb, ethnographicus vagy ethikai egységekre nem dönti meg azért, mert nem mint az illető egység része atheista, hanem igenis mint atheista lehet esetleg valamelyes az előbbtől különböző, egészen más egységnek (társulatnak, egyesületnek) a tagja. Az egyesre való érvényességét pedig azért nem érinti, mivel atheismusának minden látszólagos feltétlensége és merevsége dacára, sem vonhatja ki magát azon psychicus imperativus alól, hogy bizonyos általános teleologicus és metaphysikai kérdést a maga részére bármily módon is megoldjon és így akarva-nemakarva theológiát is teremt magának. Így lesz Büchner, miközben nagyban hirdeti atheismusát, theista, a midőn t. i. állítja, hogy anyag erő nélkül képzelhetetlen és így az erőt az anyag szükségképeni megnyilatkozásának tünteti föl: épen az anyagot teszi istenné. És ép így lesz Kant követője a theoreticus ész terén atheista és ugyancsak az a practicus ész terén föltétlenül theista. Talál ide Luthernek az a mondása, hogy: »Gott ist eine leere Tafel, auf der nichts weiter steht, als das du selbst darauf geschrieben«, a mit még azzal lehetne megtoldani, hogy arra pedig mindenki kivétel nélkül megírja a maga istenét és pedig olyanformán, hogy abban gondolkozásmódját, kedélyét, egész lelki erejét tükrözteti vissza: »In seinen Göttern malt sich der Mensch« (Schiller).

Hogy aztán milyen a viszony a kettő között azon érzelmek és általában lelki állapotokra való tekintettel, a melyeket az, egyik és másik az emberi lélekben visszahagy, erre már fentebb rámutattunk, mikor megemlítettük, hogy a hit mint subjectiv szükségképeniség életünk harmonikus egységét van hivatva biztosítani. Erre vonatkozólag, valamint arra a kérdésre, hogy mi a viszony azon kötelékek ereje között, melyek a hitet és a tudást *én-ünkhöz* kötik és azon hatalom között általában, a melyet egyik és másik fölöttünk gyakorol, klasszikus példa Goethe »Faust«-ja, ki belátva törekvéseinek hiábavalóságát és tudásának bizonytalanságát el akarja vetni magától ostobaságokra fecsérelt életét; mikor ki akarja inni a gyilkoló mérget, megcsendül a gyermekesereg hűsvéti éneke; visszhangra talál ez az. ő dúlt lelkében, az édes visszaemlékezés rózsafátyola előtt elvonulnak gyermekéveinek boldog napjai; elsenderült hitének egy sugara tör át üres lelkén: s ez visszanyeri az életnek.

A Faustban symbolizált emberiség tudásának pessimisticus consequentiainál erősebb a hit visszaverődött fényének egy halvány sugárkája. A hit az, a mely betölti a lélek azon ürességét, a melyet a tudás mindig ürességnek hagy. A hit az, a mely átszövi a »Kis kacsóid összetéve . . .« korban magunkba szívott maximákat, — a mely az erkölcsi blázirtságban szenvedő ifjú lelkében egy pillanatra is belopódzva békét és nyugalmat teremt, — és a melynek megnyugváshozó kegyét nem nélkülözheti a halállal vívódó.

Életünk minden szakában találunk olyan pillanatokat és olyan dolgokat, a melyek reánk nézve a tudomány határköveit jelzik. Az ilyen sötétben hagyott helyeket a hit világítja meg.

És úgy tűnik, mintha nemcsak tárgyuknál fogva (véges és végtelen) különböznek olyanformán, hogy a hit ott kezd, a hová a tudás nem jutott el, — hanem mi magunk is nagyobbítjuk e különbséget — a hit javára.

S ezek után összegezzük az eddig mondottak eredményét és térjünk át annak a kérdésnek a megoldására, mi a viszony a tudás és hit között, mint akaratunkat determináló momentumok között.

Az eddigiek eredményét a következőkben állíthatjuk össze: *a)* a hit és a tudás két egészen különböző dolog; *b)* a hit ép olyan subjectiv szükségesség, mint a milyen szükségképeniség a tudás; *c)* a hitet érzelmi és így intenzívebb erejű kötelékek fűzik lényünkhöz mint a tudást.

II.

A tudás és hit mint cselekvési motívumok közötti viszony.

A »szabad akarat« kérdésre vonatkozólag a filozófiában nem új tétel a determinismus. Manapság a legtöbb filozófus vallja, habár másrészt a praktikus tudományok általában az élet direct szükségképenisége gyanánt az akarat »szabadság«-át nem nélkülözhetik. A determinismust úgy a természettudományi vizsgálódás és megfigyelés és főleg a causalitas törvénye, valamint a tapasztalati élet igazolja és támogatja.

A determinismusnak, mint filozófiai teoriának főtétele az, hogy akaratunk kötött; szükségképpen cselekszünk úgy, a mint cselekszünk. Ha az okozatiság törvényét az ő abszolút voltában fogjuk fel, akkor az élet nem egyéb, mint események causalis

láncolata, melyben minden cselekedetünk megkapja a maga helyét; tehát cselekedeteink okozatok és így szükségképeniek, de másrészt okok is és mint ilyenek hasonlóképp hozzájárulnak egy más szükségképeni történéséhez. Nincsen tehát véletlen nemcsak rajtunk kívül, de cselekedeteink sem származnak a szabad akaratnak nevezett önkény végtelen és kiszámíthatatlan véletlenéből.

S ez a determinizmusnak nevezett tan arra a kérdésre, hogy cselekedeteinkre és egész viseletünkre nézve az abszolút okozatiság törvénye minő tényezőkben érvényesül, úgy adja meg a feleletet, hogy akaratunk nem szabad, hanem cselekvéseinkre nézve meg vagyunk kötve kívülről reánk ható és hatásukban tőlünk független tényezőktől: és pedig: a nevelés, környezet, öröklés stb. . . , illetve ezeknek az eredményétől, azon életmaximáktól, a melyekre Kant szerint cselekedeteink morális, vagy immoralis voltát vissza lehet vezetni. Természetesen, a míg Kant ezen maximákat, a melyek szerinte sohasem gyökereznek természeti ösztönökön vagy hajlamokon, a teljesen független souverain szabad akarattól teszi függökké, addig a deterministák épen azt állítják, hogy ezek a vezérelvei cselekvési életünknek teljesen akaratunktól függetlenül keletkeznek az előbb említett tényezők alapján.

Az tagadhatatlan, hogy cselekedeteinket mindig vissza lehet vezetni bizonyos életelvre, bizonyos erkölcsi meggyőződésre vagy törvényre. Világnézetnek vagy erkölcsi érzületnek nevezzük ezen erkölcsi törvények vagy meggyőzések összességét, az teljesen indifferens arra a tényre nézve, hogy valakinek a cselekedeteiből megconstruálhatjuk az illetőnek morálját. Tehát morálunk, — a determinizmus szerint — az öröklés, nevelés, környezet, példa, foglalkozás stb., egy szóval mindazon körülmények, helyzetek és állapotok szükségképi kifo-lyásának vagy eredményének az összessége, a melyekben az egyén általmant. Ez is tehát valami szükségképi.

Ezenkívül az általános megkötöttségen kívül szólhatunk akaratunknak egy concret esetben való, vagyis concret megkötöttségéről olyan értelemben, hogy egy bizonyos esetben adott, teljesen individuális körülmények között akaratunk ép az említett általános megkötöttségnek megfelelőleg egy bizonyos irányban és módon van megkötve, vagyis cselekedetünk csak egyféle és szükségképeni, akaratunktól független lehet. Természetesen annak az ítéletnek, a melyet az egyes cselekedetből

az egyén moráljára nézve levonhatunk, egyeznie kell azzal a reá nézve általában megállapítható morállal. Ilyen értelemben nem zárja ki a determinismus, hogy visszamenőleg, inductive, tetteink alapján megállapíthassuk az egyénnek lelki milieu-jét és ilyen értelemben szólhatunk és szóltunk fennebb morálról, mint azon erkölcsi tételek összességéről, melyek cselekvéseinkben tükröződnek vissza. És továbbá még mindig deterministicus alapon maradva, lehet állítani, hogy az a morál, a mely mint az akaratunkat in abstracto megkötő motívumok (nevelés, öröklés stb.) erőparallogramm sorának eredő vonala képzelhető, a concret esetben mint egy pro- vagy contra-motívum mindig latba lesz vetve és érvényesül. Míg azonban amott a motívumok eredője, itt magában csak egy motívum.

S ha most azt a kérdést oldjuk meg: minő elemekből épülnek fel azok a motívumok, a melyek akaratunkat in abstracto megkötik, mennyiben és milyen arányban van azokban képviselve a tudás és a hit? — eljutottunk themánk második részének a megoldásához . . .

Hogy családi nevelésünk inkább a hitnek és ebben főleg a vallásnak a tételein alapszik, az tagadhatatlan. Hogy milyen az a hit, az itt teljesen indifferens. Psychénk e korban aránytalanul inkább fogékony a kedélyt foglalkoztató, érzelmi benyomásokra reagálni, mint az ész kimért igazságait felfogni vagy éppen elfogadni.

Minden tettünkre, nevelőink részéről tett megjegyzések morális tételek, a melyekről azonban nem áll az, a mit Kant kíván meg, hogy a vallás épüljön a morálon és nem megfordítva, hanem ép ellenkezőleg, azok teljesen át vannak szöve vallási, hitbeli elemekkel. Kantnak az erkölcsön felépülő ész vallása a bölcsek álma, ma és mindaddig, a míg a törvényeket (bármilyenek legyenek azok) nemcsak és kizárólag a törvény iránti tiszteletből tartják meg, hanem inkább a tőlük való félelemből; és a míg a morális tételek megtartásának a megszoktatása végett a nevelésben föltétlenül szükséges valamelyes *sanctio*. Ezt a föltétlen szükségességét pedig a praktikus élet az Isten létében, a túlvilági életben és a vallás többi más tételében találja meg.

Vagyis más szavakkal a nevelésben a hitnek szükségképpen aránytalanul nagyobb érvényesülési tere van, mint a tudásnak.

És továbbá mivel eltekintve az örökléstől, az akaratunkat

in abstracto determináló elemek között időbelileg ép a nevelés az első, könnyen belátható, hogy azon esetekben, a melyekben a szükségképeni tapasztalaton, mint természetmegismerésen kívül semmi más nem járul hozzá, aránytalanul nagyobb mértékben érvényesül akaratunk determinálásában, a hit a tudáshoz viszonyítva. Ez az eset föllelhető a nép kevésbé művelt tömegeiben, a melyeknek a családi nevelés eredményeként felvett erkölcsi igazságok képezik majdnem kizárólag cselekvésük iránytűjét.

S ebből már látható, minő szerepe van a hitnek minden determináló motívumban, mert a nevelés épen időbeli elsősége folytán minden későbbben hozzájáruló motívum érvényesülésében tekintetbe jön, maga is minden más motívummal szemben érvényesül. Kerüljön pl. X. a nevelés őrszemei alól ki a szabad életbe, cselekvéseinek determináló momentuma, azon körön belül, a mely már az öröklés által részére bizonyos mértékben kijelölve van, bizonyára az a morál lesz, a melyet a nevelés eredményeként mondhat magáénak. A motívumok pro- és contra-harczában természetesen gyengül a nevelés eredménye, sőt egészen el is lehet nyomva, úgy hogy cselekvéseink más valamit tükröztetnek vissza, mint nevelésünket, de mindig csak miután az már egész teljességében érvényesült, vagyis az ellene hatott motívumokból a maga súlyának és értékének megfelelő részt nullificált. Egy alkoholista gonosztevő családjában felnevekedett ifjú és egy olyan, a ki gondos és épületes nevelésnek volt részese ugyanolyan körülmények közé kerülve, bizonyára nagy különbséget fognak mutatni cselekvéseikre nézve. Mindkettőnél érvényesült a nevelés, de hasonlíthatatlanul különböző minőségben és mennyiségben.

S a nevelés révén hitünk nemcsak az időbelileg közvetlenül rá következő időben és motívumokkal szemben érvényesül hanem jellemünk kifejlődése hosszadalmas processusának minden phasisában. Későbbben természetesen nem mindig mint nevelés, hanem mint valamely más determináló elemmel együtt alkotott eredő előidéző részese.

Ifjú éveink után az életbe lépve bizonyos ideig látjuk és tudjuk, hogy egyes cselekvéseink mellett vagy ellen szóló motívum nevelésünk eredménye. Későbbben azonban már nem ezen név alatt fogjuk ezeket magunkban megfigyelni, mivel egyéb tényezők behatása alatt lelkünk más milieut kapott; többoldalú és talán egészen más most ez a morál, a mely

felőlünk megalkotható. Többé már nem a nevelés eredménye az, hanem a nevelés, tanulás, élettapasztalat összeredménye. És mi sokszor ép ezért sok erkölcsi tételt, a mely tetteink alapján megconstruálható, hajlandók vagyunk nevelésünk kizárásával más tényezőkre vezetni vissza, tapasztalatra talán — és nem vesszük észre, hogy az ezen alapuló morálunk már benne (a tapasztalatban) is determinálva van nevelésünk s ez által hitünk, nevelésünk által.

Így kísér a hit, a vallás életünk minden korszakában mint akaratumkat determináló momentum; sokszor tudatosan, de legtöbbször esetben a nélkül, hogy tudnánk róla.

Az a kérdés csak, hogy minő viszony van tudásunk és hitünk között akaratumk általános megkötöttségében? És ezen viszony alapján milyen eredőt ad a tudás és a hit akaratumk megkötöttségére nézve általában?

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, cselekedeteinket két nagy csoportba kell soroznunk; 1. olyanok csoportjába, a melyekben az ok és okozat viszonya könnyen belátható és 2. olyanokéba, a melyeknél nehezen látható ez a viszony, vagy jobban mondva e viszony felfedésére nézve inkább csak véleményekre vagyunk utalva.

Az elsőbe tartozik nagyjában egész állati életünk és az ezzel összefüggő cselekedeteink. Ha pl. a hőmérő tegnap 10 fok hideget mutatott és ma 20-at mutat, hogy ma melegebben kell öltözködnöm, az könnyen belátható; vagy hogy pl. a jó és tápláló eledel több erőt ad a szervezetnek, mint a kevésbé jó és tápláló, ez is tapasztalati igazság és az ebből levont következtetéseket lépten-nyomon látjuk alkalmazni a mindennapi életben. Hogy tehát ezen cselekvéseink és ezen irányú életünk tekintetében áll az, a mit Spencer mond a tudományról, hogy »a tudomány előrelátás« mindennapi tapasztalatunk bizonyítja. Természetesen ezt csak általában állíthatjuk, a nélkül, hogy elfelejtenők, hogy az emberiség, mint egység szempontjából, a tudomány ma még csak kevesek kiváltságát; többszörösen nagyobb még mindég azoknak a száma, a kiknél itt is elvesztette a csatát a vak meggyőződéssel, babonával, előítéllettel szemben. S természetes dolog, hogy azon osztályon belül, a melynél általában a tudás, az ész parancsa s nem a népkedély fantáziája maradt győztes az említett harcban, azon belül is igen sok csoportot különböztethetünk meg, a szerint, a mint a tudás túlsúlya valódi, vagy csak látszólagos, határozott vagy

ingó, a körülményekkel megalkuvó, biztos vagy csak felületes. És aztán ezen nagyobb csoportokból az egyénekre térve milyen és mekkora változatosságot mutat a hit és a tudás befolyásának, érvényesülésének viszonya? Egyéniség, kedély, egyes hajlamok, szellemi fejlettség stb. stb... mind egy-egy ok arra, hogy minden egyes individuum e tekintetben is individuum legyen.

Látjuk tehát, hogy azon cselekedeteinknél, a melyeknél az okozatiság könnyen fellelhető, vagy legalább a tudomány felleli, az egész emberiségre való tekintettel kicsiny azoknak a száma, a kik a tudománynak »a magasabb fejlődési fokon álló mindennapi tudásnak« (Spencer) a szavát követik. Az egyén szempontjából pedig, eltekintve attól, hogy a nagyobb ethikai egységekhez való hozzátartozása által maga is determinálva van az ethikai egészszel harmóniában — sok esetben a lemondás, a kétségbeesés, bizalmatlanság, gyávaság odahagyja a tudományt és mint magasabb szempontból kiinduló, a fájdalmat méltányló, a vigasztaló vallásnál, a hitnél találja refugiumát.

Lássuk most a kérdés megoldását azon élet vonatkozásainkban, a melyekben a causalitas nagyon elburkolt, alig föltalálható!

Ebbe a fenti felosztás szerinti második csoportjába cselekedeteinknek leginkább socialis vonatkozásainkat sorozhatjuk, a melyekben a törvényszerűséget feltalálni és megállapítani hasonlíthatatlanul bajosabb. Ennek oka az, hogy socialis életünk megnyilatkozásai olyan sok irányú, messzemenő és sokszoros kölcsönhatásban állanak egymással, hogy megmondani vagy csak közelítőleg is előre látni azt, hogy pl. egy cselekedetünk mennyi minden irányban fog következményekkel járni, hol fog közvetlenül, hol közvetve, hol elsődleges alakjában, hol más motívumokkal vívott harcz után átdolgozott alakban érvényesülni: az lehetetlen. Vagy pl. épen így lehetetlen azt is megmondani, mennyi minden ok, milyen alakban és milyen erővel hatott arra, hogy X épen Y dolgot cselekedte.

Az előbbi csoportba tartozó cselekedeteknél a tapasztalati eljárás képessé tesz arra, hogy meglássuk, mi az ok és mi az okozat és így mindig a tudomány talaján maradunk, a mikor analógia segítségével érvényesítjük más esetben az itt megállapított igazságot. Cselekedeteink ezen második csoportjától azonban, még az a relatív bizonyosság is, a mely tudásunkat általában jellemzi, nagyon távol áll. Egyes mai sociologusok pl. Tarde igyekeznek megállapítani a socialpsychologia törvényeit, azonban mivel ezen kísérletek módszere nem egyéb, mint annak az

analógiának a merev keresztülvitele, a mely a vegetáló organismusok és a socialis élet között van, értékük a tudományos biztosság szempontjából nagyon problematikus.

Mi közelebb eső tehát, minthogy itt ki-ki egyéni megfigyelése és ítélete alapján alkotja meg az objectiv causalitást pótló véleményét, mely az előbbiekkal szemben, mint tudományos igazságokkal szemben meggyőzéseknek vagy *morális igazságoknak* nevezhetők. Ezért van aztán, hogy a míg a tudományban, az előbbieknél egy tétel van, addig ezen a téren annyi a nézet, a tétel, a hány a gondolkodó fej. S mivel, a mint Spencer mondja, minden nézet többé-kevésbé áll, mindegyiknek van valamelyes alapja, mivel különbözőségük ép abban leli magyarázatát, hogy a dolog más és más oldalú, vagyis az itt egyedül lehetséges egyoldalú megfigyelésen alapult és mivel mindenki már önszeretete miatt is hajlandó a magáét egyedül jónak, egyedül igaz és helyesnek tartani: természetes dolog, hogy épen egyforma hiányos igazságuk alapján a mindegyikben többé-kevésbé hiányzó alapot a bizonyítás nélkül való hozzáragaszkodás, a hit fogja pótolni.

Mivel nem vagyunk képesek mindenkitől elfogadhatólag bebizonyított tételeket felállítani, állítunk meggyőzéseket, melyeket a hit támogat, éleszt, erősít és tart fenn.

Így lesz a hit socialis életünk összes megnyilatkozásaiban cselekvéseink egyik fontos determináló eleme. A történelem, mint a politikai és minden socialis mozgalmak egymásutánja számtalan példát nyújt erre.

S vajjon ilyen formán csak arra van ezen meggyőzéseknek hatása és befolyása, a ki azoknak épen alanya? Vajjon csak abban a korban és csak annak a generationnak életében érvényesül akaratumk ezirányú megkötöttsége, a mely korban e meggyőzések épen keletkeztek? Nem. A vallási türelmetlenség tulajdonképen az ókor államvallási rendszerével összefüggő hittétel és még most is hány és hány társadalmi osztálynak és hány embernek képezi egyénisége és cselekvési módja egyik fontos determináló motívumát? S ha látszólag eltűnnek azok, nem kell félreismernünk, hogy későbbi korok életére és meggyőzéseire szükségképen hatással voltak. A történetet bármelyik ágában, akármelyik korban nem vagyunk képesek megérteni az addigi korok ismerete nélkül; és ép ezen az alapon habár csak bizonytalan sejtelem értékével bír, mégis van bizonyos alapja, ha a múltnak alapos ismerete alapján a jövőnek a képét rajzoljuk meg nagy vonásaiban.

Egyrészt örököljük apáinktól e meggyőződéseket és másrészt nevelésünk, környezetünk írja be azokat szívünkbe. Így veszszük fel mi is szellemi tulajdonunkba azokat a tételeket, melyek az előbbi generációt determinálták; így lesz egy kor az előtte létezett által determinálva. Tehát determinálva vannak az egyes korok és ezekben az egyes generációk, természetesen a politikai és ethnographiai válaszfalak által adott különbségek szerint; különböző és eltérő törekvései és céljai vannak a különböző nemzeteknek és megint különbözők a különböző népek törekvései. És e determinálás főképen szól a socialis életre vonatkozólag, a mit az egyes népek politikai küzdelmeinek törvényszerű fejlődése bizonyít legjobban.

Ezen magasabb ethikai és ethnographiai egységekhez való hozzátartozás által természetesen az individuum is nagyobb körvonalakban determinálva van, a mely általános megkötöttség határain belül azonban az egyéniség a legtöbb esetben érvényesek.

Láttuk tehát, hogy cselekedeteink második csoportjában, socialis megnyilatkozásainkban még nagyobb szerepet játszik a hit mint determináló momentum.

Nagyon sokszor nem látjuk, hogy az tényleg hit, meggyőződésnek, véleménynek hívjuk, de ne feledjük, hogy közös vonásuk a hozzájuk való merev ragaszkodás, a mi pedig nem a tudás, hanem a hit tulajdonsága. Végeredményében az ilyen meggyőződéseinket mindig visszavezethetjük egy olyan tételre, a melyben a fentebb adott ismertető jelei a hitnek feltalálhatók, csak hogy ez természetesen nem esik olyan közel a concret esetben felvett meggyőződési tételhez, hogy önmagától, vagy egyáltalán könnyen szemünkbe ötlene. Ilyen értelemben mondja Spencer, hogy »a vallás mint vörös fonal vonul végig az emberiség történetének hálózatán« »jelenleg igen sok intézkedésének életelve, a végnélküli küzdelmek és egyenetlenkedések előidézője és számtalan mindennapi cselekedetünk rugója«.

S ha az egyénnek a socialis életében ilyen nagy szerepe van a hitnek, nem csekélyebb az a nagy tömegek egyes csoportok, vagy bizonyos eszme által összetartott egységeknek életében sem.

Úgy a történelem, mint a nagyobb socialis egységeknek napjainkban való megfigyelése igazolja azt, hogy a hol nem egy ember cselekszik, hanem több egyén együttesen mint egység, ezen cselekedetekben sokkal nagyobb a szerepe a hitnek, mint a tudásnak. Természetesen ez mind az illető egységek socialis megnyilatkozásaira értendő. Magyarázatát körülbelül a következőkben leli.

Ott, a hol egy cél érdekében egy nagyobb egységnek kell megnyilatkoznia, azt a célt, a melynek érdekében ez történik, vagy a mi itt mindegy, azt az okot, a mely cselekvésre késztet, *eszmének* szokták nevezni. Ha ezt ebben a vonatkozásában fogalmilag akarnók kifejtteni, körülbelül azt mondhatnók róla, hogy ez az eszme nem egyéb, mint az illető ügy ismerete azon legszélesebb tulajdonságai által meghatározva, a melyek az illető socialis egység minden egyes tagjában élnek, illetve minden egyes tagja előtt ismeretesek. Természetesen ez az illető dolgot mindig a concret cselekvő alany mennyiségi kiterjedéséhez alkalmazkodó általánosságban fogja meghatározni. Világos dolog, hogy egy képzet sokkal tisztább az egyén előtt, mint egy család előtt és hasonlóképen egy család tisztábban látja azt, mint egy nép. Ugyanez az alapja a Spenceri filozófiában az u. n. *symbolicus* fogalmaknak, csak hogy míg ott a megfigyelő alany egy és a megfigyelt tárgy többtagú, itt megfordítva az alany többtagú és a tárgy egy. Az út, a melyen a kevésbé fontos tulajdonságok elhagyása mellett a végeredményhez, a fogalomhoz jutunk absolute véve ugyanaz; épúgy *symbolicus* fogalom egy nép előtt a vallásos kötelességek teljesítésének a tudata, mint az individuumnak egy népről alkotott fogalma.

Természetesen, a dolognak ilyen legáltalánosabb részeiben való ismerete lehetetlen, hogy az egyesben azt az eredményt hozza létre, a mit elő kell, hogy hozzon és elő is hoz. De hogy az a bizonyos hiányzó rész, a mely azonban föltétlenül szükséges a cél érdekében, pótoltság, legalább hatásában, ez a meggyőződésnek, ragaszkodásnak, hitnek és a vallásnak a dolga. Ez a prakticus értéke a Horatius-féle »*Si vis me flere...*« szónoki tanács követésének, mivel természetes, hogy a ragaszkodást, a hitet alig lehet biztosabban megszerezni, mint az érzelmek közvetítése útján. A hiten alapszik a fanatizmus, a mely oly sok véres háború motora volt és ezen alapszik a lelkesedés is, a melyet sok nép reménytelen harcaiban a küzdelmeiben, különben alig tudnánk megérteni.

S nem kevésbé a conservativizmus is, ha az egyénre nézve nem is mindig kimutathatólag, de az a conservativizmus, a mely a tömegben, a sokaságba él, nem kis mértékben vezethető vissza a hitre. A hit az, a mely azt erősíti és megerősödött alakjában áthatja, föntartja és támogatja. Az a ragaszkodás, a mely első időkben talán a tapasztalat és a jóléti érzéseken alapszik, az később az egészen

más, nem tapasztalati, objektív elemeket is vesz fel. Minél inkább egyezik meg az illetőnek vágyaival az illető dolog és minél hosszabb ez a tapasztalat, annál inkább gyarapodik az idegen anyag, a mely a conservativismust táplálja. Ez az idegen anyag nem egyéb, mint a régihez, vagy a meglevőhöz való ragaszkodás azon már hitbe átment tulajdonsága, a mely szerint az a legjobb, irtózáván és rettegvén minden újítástól.

Ez az, a mit Spencer szerint egy újítási forradalom megsért és a miért aztán a közgondolkodás is az ez esetben való gyorsabb és szigorúbb eljárást és büntetéseket igazolja. Faust Philemonja ideális megtestesítője a conservatismus eszméjének; több, nagyobb és jobb földért nem adja oda az ő kis foltocskáját, mert azt hiszi, hogy ennél jobb, hogy ennél kedvesebb kis föld nincs sehohol a világon. Hát még az a sok szép ünnep, Sa sok kedves emlék, ami hozzá köti?!

Tehát, hogyha akaratunkat in abstracto megköttöttségében vizsgáljuk azon viszony szerint, a melyben a tudás és a hit mint determináló motívumok reá hatnak, azaz az eredményre jutunk, hogy cselekedeteinkben sokkal nagyobb szerepe van a hitnek, úgy az egyes ember, valamint a socialis egységek életében, mint a tudásnak.

És talán nem tévedünk, ha állítjuk, hogy psychénk alkotásánál fogva mindig és mindig lesz olyan idő, a mikor a tiszta tudomány még tisztább tételei helyett, hitünk, meggyőződésünk és előítéletek fognak vezetni.

»Az emberben a legerősebbek az előítéletek« — mondja Georges Renard — és sajátságos, hogy a tudomány térfoglalásának a legnagyobb ellensége épen az előítélet.

Pordea Gyula.